

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Інститут соціального педагога – наймолодший з усіх педагогічних спеціальностей. Особливість діяльності спеціаліста у галузі соціальної педагогіки визначається не лише сукупністю отриманих під час університетської підготовки знань, умінь та навичок, а й політичними, соціально-економічними, демографічними обставинами, особливостями суспільного ладу тощо. За таких умов практичний досвід соціального педагога набуває особливого та ключового значення в процесі професійного становлення, вибору моделі, алгоритму діяльності в умовах навчального закладу.

Ефективність діяльності соціального педагога залежить від кількох взаємопов'язаних факторів: по-перше – від рівня теоретичної підготовки, яка у більшості випадків потребує якісного покращення, та знань нормативно-правової бази діяльності. По-друге – від рівня сформованості внутрішньої мотивації на надання допомоги учасникам навчально-виховного процесу. По-третє – від особистісного ставлення до прав і свобод дитини, визнання цінності її особистості.

Не останнє місце у визначенні ефективності діяльності соціального педагога відіграє його статус у педагогічному колективі та серед представників адміністрації. Цей чинник формується здебільшого баченням ролі й місця соціального педагога керівником навчального закладу.

Досить часто керівник, не усвідомлюючи основних функцій діяльності соціального педагога, намагається підмінити їх іншими, суміжними. За таких умов цей спеціаліст з часом уже виконує функції педагога-організатора, поштаря, вожатого тощо. Однак під час перевірок діяльності психологічної служби навчального закладу із соціального педагога вимагатимуть відповідних звітів, списків аналітичних довідок щодо його роботи. Працівник потрапляє в певний колапс: з одного боку, він не може суперечити керівнику, а з іншого – перебуває в конфлікті із собою, виконуючи невласливі йому функції. Як же діяти в таких умовах?

Відповідь очевидна – знаходити вагомі аргументи, переконувати, ставити у приклад колег з інших навчальних закладів, презентувати кращий досвід. Соціальний педагог повинен через демонстрацію власних здобутків заручитися підтримкою колег і батьків, а головне – дітей, які є основним об'єктом діяльності фахівця.

Чинники, що впливають на визначення функцій соціального педагога

Окреслюючи функції соціального педагога, необхідно визначити чинники, від яких вони залежать безпосередньо. На інтрорівні до таких відносять:

- політику у сфері освіти;
- пріоритетні напрями розбудови у конкретному регіоні, місті;
- проблему, над якою працює педагогічний колектив навчального закладу.

На екстрорівні до таких чинників відносять:

- загальносвітові тенденції у сфері соціальної політики, освіти;
- демографічні процеси, тенденції щодо виховання дітей і молоді.

Крім вказаного, необхідно враховувати основні положення міжнародних документів, ратифікованих Україною, в контексті яких йдеться про забезпечення й захист прав дітей або певних їх груп, категорій.

З огляду на викладене вище проаналізуємо основні функції соціального педагога та особливості їх реалізації в сучасних умовах розвитку освіти в Україні.

Загальні функції спеціалістів психологічної служби визначено у змісті «Положення про психологічну службу системи освіти України», затвердженого наказом Міністерства освіти України від 3 травня 1999 р. у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2009 р. № 616 (далі – Положення про психологічну службу). Зміст основної діяльності соціального педагога в узагальненому вигляді окреслений в пункті 4.4 Положення про психологічну службу, а його обов'язки – у пункті 4.5.

Аналізуючи зміст положень, викладених у пункті 4.4, стає очевидним, що вони лише визначають основні напрями діяльності соціального педагога, не вказуючи на конкретні види робіт. За таких умов новопризначений фахівець стикається з проблемою визначення функціоналу, тим більше у випадках, коли директор школи або його заступники делегують визначення професійних функцій самому працівнику. Молодий спеціаліст у таких умовах повинен звернутися до центру практичної психології і соціальної роботи або до більш досвідченого колеги за порадою і консультацією.

Необхідно системно висвітлювати і доносити до керівників навчальних закладів, управлінь освіти і науки, методичних кабінетів основні завдання і функції діяльності спеціалістів психологічної служби, популяризацію їхніх здобутків, ознайомлення з перспективними планами роботи тощо. Лише за і таких умов практичний психолог і соціальний педагог позбудуться статусу «уніфікованого працівника» і перетворяться на кваліфікованого спеціаліста з чітко окресленими функціями, від професійного виконання яких залежить доля дитини.

В інших випадках керівник навчального закладу дає соціальному педагогу на підпис про ознайомлення документ, яким визначено функції, тим самим позбавляючи його права на визначення власної стратегії, алгоритму діяльності, що негативно впливає на вибудовування траєкторії кар'єрного зростання, формування мотивації тощо.

Зміна орієнтирів як на рівні політики держави, так і в системі освіти потребує перегляду функцій відповідних спеціалістів. *Активна інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в умови загальноосвітніх навчальних закладів* ставить нові вимоги до професійної діяльності як практичних психологів, так і соціальних педагогів.

Зокрема з метою уточнення конкретних функцій соціального педагога було підготовлено лист Міністерства освіти і науки України «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» від 28 грудня 2006 р. № 864. Крім посадових обов'язків, у змісті документа визначено критерії відповідності спеціаліста певній кваліфікаційній категорії. Фактично документ має дві цілі: допомогти керівнику навчального закладу і соціальному педагогу визначити функції діяльності останнього та створити підґрунтя для організації і проведення процесу атестації спеціаліста на відповідність до вимог кваліфікаційної категорії.

Фактично до основних завдань, які постають перед соціальним педагогом відносять забезпечення соціально-педагогічного патронажу дітей та молоді в системі освіти, сприяння міжвідомчій і міжсекторальній взаємодії з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення сприятливих умов для її розвитку.

Функції соціального педагога

У професійній діяльності соціальний педагог виконує такі функції (див. таблицю).

Основні функції соціального педагога

Функції	Завдання
Діагностична	вивчення та оцінювання особливостей діяльності і розвитку учнів (вихованців), мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; дослідження впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного
Прогностична	прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозування результатів навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів

Консультативна	консультування учнів, батьків, вчителів та інших осіб з питань соціальної педагогіки; надання соціально-педагогічної допомоги дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи перебувають у складних
Захисна	забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, МІЛПЦІІ, суді тощо)
Профілактична	переконання учнів у доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; попередження негативних явищ в учнівському середовищі
Соціально-перетворювальна	надання соціальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, соціально-педагогічного патронажу соціально-незахищених категорій дітей; сприяння соціальному і професійному визначенню особистості, професійному самовизначенню та соціальній адаптації молоді
Організаційна	координація діяльності й взаємодії усіх суб'єктів соціального виховання; сприяння соціально-корисній діяльності дітей і підлітків; формування демократичної системи взаємостосунків у підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих

Крім того, соціальний педагог:

- сприяє розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їхню участь у науковій, технічній, художній творчості;
- залучає громадські організації, творчі спілки, окремих громадян тощо до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи;
- займається профілактикою правопорушень неповнолітніх;
- дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя;
- постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

У результаті проведення опитування фокус-груп з числа соціальних педагогів вказані функції є досить розширеними, розмитими, завдяки чому на практиці члени адміністрації вдаються до маніпулювання соціальним педагогом, організовуючи його діяльність за принципом «на підхваті». Крім вказаного, соціальні педагоги скаржаться на перекладання функцій педагога-організатора, заступника з виховної роботи щодо проведення свят, збору окремих даних для управління освіти і науки, організації та здійснення перепису дітей дошкільного віку в мікрорайонах міста, оздоровлення,

харчування тощо. Вочевидь за таких умов соціальний педагог ніколи не набуде статусу спеціаліста із захисту прав дітей, а його відсутність буде помічена тільки членами адміністрації, і аж ніяк не дітьми та батьками.

Особливості реалізації кожної з функцій у практичній діяльності соціального педагога

Здійснено поглиблений аналіз окреслених вище функцій з метою окреслення практичних форм, методів, алгоритмів діяльності соціального педагога, а також недоліків, з якими стикається спеціаліст у повсякденній роботі.

Діагностична функція

Забезпечуючи виконання вказаної функції соціальний педагог використовує методи спостереження (основний), соціометрії, референтометрії, опитування, вивчення експертних оцінок. На практиці утруднення бувають у вивченні особливостей мікроклімату в сім'ях через відсутність відповідних дозвільних санкцій. Визначення засобів позитивного або негативного впливу на дітей і підлітків у мікрорайоні фактично неможливе, якщо соціальний педагог живе в іншому районі міста.

Прогностична функція

У практичній діяльності виконання вказаної функції фактично неможливе. З одного боку, у світі визначені загальні тенденції щодо культурного, освітнього, духовного формування молоді та динаміки поширення негативних явищ у середовищі дітей та підлітків. З іншого – у кожному регіоні країни, області, районі чи місті існують свої особливості, які мають бути враховані під час планування діяльності. Однак все це досить опосередковано відноситься до конкретного випадку конкретної дитини. Відображення вказаної функції вбачаємо під час вибору актуальної теми, над якою працює соціальний педагог протягом певного часу, яка, враховуючи територіальне розміщення навчального закладу, особливості контингенту батьків і учнів, мікроклімату в педагогічному колективі, повинна прогнозувати покращення стану щодо забезпечення прав дітей в умовах навчального закладу і вдома. Крім того, за результатами діагностичної функції соціальний педагог може спрогнозувати розвиток мікросоціальних процесів в класі, рух учнів по мікрогрупах, встановлення або зміни статусу дитини в учнівському колективі тощо.

Консультативна функція

Ця функція є досить важливою. Соціальний педагог повинен безоціночно і неупереджено ознайомити дітей з різними молодіжними течіями, їх «позитивними» та «негативними» аспектами; важливо такі консультації провести і для інших учасників навчально-виховного процесу, оскільки таких знань бракує як педагогам, так і батькам.

Діти, які потребують піклування, чи які потрапили у складні життєві обставини, перебувають під посиленою увагою соціального педагога, тому

консультативні зустрічі з ними проводяться регулярно. Мета таких зустрічей – моніторинг та аналіз ситуації, виявлення індикаторів покращення/погіршення становища, вжиття відповідних заохочувальних, обмежувальних чи каральних санкцій.

Захисна функція

Ця функція є основною у професійній діяльності соціального педагога. Виконання решти окреслених функцій вважаємо вторинним щодо цієї. Ратифікація й підписання Україною низки міжнародних документів вимагає від соціального педагога глибинних знань з основ законодавства у сфері захисту прав дитини. Більше того, такі знання необхідно доносити до педагогів і батьків з метою підвищення рівня знань щодо механізмів захисту і забезпечення прав дітей. Представлення інтересів дитини у різноманітних інстанціях також вимагає наявності певних знань міжнародного і національного законодавства. Низька ефективність реалізації вказаної функції простежується через зміст рекомендацій Комітету ООН з прав дитини (2011) щодо низької поінформованості педагогів, батьків і дітей про зміст статей Конвенції ООН Про права дитини.

Профілактична функція

Виконання цієї функції може бути сконцентровано на профілактиці агресивної, девіантної, делінквентної поведінки; пропагуванні здорового способу життя; попередженні негативних явищ в учнівському середовищі (булінг, розшарування колективу за матеріальними статками батьків тощо).

Соціально-перетворювальна функція

Фактично функція акумулює в собі зміст консультативної, захисної та організаційної функцій. Визначити її власний зміст досить проблематично, однак ми вбачаємо в ній практичний аспект діяльності соціального педагога, який призводить до покращення ситуації з дитиною або її соціальним оточенням.

Крім вказаного, соціальний педагог через замовлення послуг спеціалістів центрів зайнятості популяризує ринок професій, сприяючи при цьому професійному самовизначенню та соціальній адаптації молоді.

Організаційна функція

Включає підготовку до впровадження інших функцій, формування необхідних банків даних, налагодження міжвідомчої і міжсекторальної взаємодії з відповідними органами і службами. Соціальний педагог готує необхідну інформацію для проведення нарад, консилиумів, здійснює вивчення житлово-побутових умов проживання дитини. Решта означень вказаної функції

має здебільшого декларативний характер і не відображає практичних аспектів діяльності.

Професійна та особистісна компетентність соціального педагога

Виконання функцій передбачає певний рівень професійної та особистісної компетентності, яка забезпечить ефективну діяльність спеціаліста. Основу професійної компетентності становлять професійні знання й уміння, які для соціального педагога є досить міськими і водночас штучно розширеними у нормативних документах (думка автора). До таких відносять знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», а також знання з: вікової, педагогічної, соціальної психології, етики, естетики, педагогічної деонтології, основ права, екології; методологічних принципів, закономірностей, змісту, методів та форм виховання; інноваційних процесів, технологій освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливостей профілактики девіантної поведінки учнів різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблем статево-рольової соціалізації особистості; форм і методів роботи у сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних закладах, за місцем проживання; основ валеології, змісту, форм та методів організації здорового способу життя дітей та учнів різного віку.

Соціальний педагог повинен знати специфіку роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, інші законодавчі й нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

До професійних умінь соціального педагога відносять навички застосування професійних знань у практичній діяльності:

- вивчення відхилення у поведінці школярів, молоді;
- проведення профілактичної роботи з попередження девіантної поведінки;
- розробку програм та проектів роботи з «дітьми вулиці», організацію роботи з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяння прояву ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів);
- організацію взаємодії педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб у справах неповнолітніх, служб соціального захисту, профспілок, правоохоронних органів, медичних установ тощо щодо виховання, оздоровлення; здійснення соціального патронажу, профілактичної

роботи і соціальної реабілітації дітей та підлітків.

Серед особистісних вимог основне місце відводять розвиненим комунікативним та організаційним здібностям, здатності співчувати, співпереживати; ціннісним орієнтаціям, спрямованим на розвиток особистості дитини як найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навичкам проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими тощо.

Важко уявити собі конкретну людину, яка б володіла описаними вище знаннями, уміннями та особистісними якостями в повному обсязі. Завищені кваліфікаційні вимоги породжують в свою чергу підвищений запит від членів адміністрації навчального закладу до діяльності соціального педагога.

Тому наступними кроками щодо розбудови інституту соціального педагога в Україні повинні стати перегляд й уточнення функцій, побудова алгоритму діяльності стосовно основних форм і видів робіт, узгодження ключових функцій соціального педагога з функціями спеціалістів суміжних за предметом діяльності органів та служб. Необхідність такої діяльності зумовлена і наслідками впровадження адміністративно-політичної реформи в Україні у 2011 році, під час якої відбулася реорганізація міністерств, були сформовані нові органи і відомства, поєднані функції кількох суб'єктів або навпаки – відбулося розмежування повноважень.

Таким чином, виконання окреслених вище функцій діяльності соціального педагога вимагає постійного і тематичного підвищення професійної компетентності спеціаліста, особливо у галузі юридичних питань. Очевидною є також необхідність перегляду, звуження професійних функцій, узгодження їх змісту з основними видами діяльності соціального педагога у навчальному закладі. Зміст таких завдань професійної діяльності соціального педагога як захист прав і свобод дитини, підготовка її до самостійного соціального життя в суспільстві визначає необхідність присутності вказаного спеціаліста в навчальному закладі та визнання його як ключової фігури об'єктів навчально-виховного процесу.